

83-82025
Andalusía

Vista per un catalá

SANTIAGO RUSIÑOL

Andalusía

Vista per un catalá

SANTIAGO RUSIÑOL

Reg. 112.537

ANDALUSÍA

VISTA PER UN CATALÁ

SENYORS:

D' aquell país dorat, d' aquell raser de mon que se 'n diu Andalusía, no n' he vist més que una part; y d' aquella sola part ting de parlarvos. Deg comensar per dirvos, que mas impresions no son impresions generals; son las sensacions rebudas á tiro d' emoció, visions que 'ls ulls han recullit, punts de vista calcats á través dels cossos opacs del meu pobre enteniment, flamaradas d' aquella hermosa terra, colorint la nota grisa, que portém els homes del *nort*, á dintre.

L' Andalusía, qu' he vist, es l' Andalusía de las despullas dels moros, l' Andalusía dels recorts, la terra d' escavacions, vestida pobrement á la moderna, vivint dormida sobre cendras d' altres temps. No coneix moltes ciutats pera donar una impresió general d' aquella terra, y alguna que 'n coneig, no m' interessan. Málaga per exemple, viu en aquell entremitx d' un poble artistich, esborrat, y un poble nou que comensa. Sas casas en certs barris ab sa igualtat aterradora, ab sas portas bessonas y sas simétricas finestras, nivellades sobre 'l primer pis, ab tallants de siluetas, semblan manzanas de Guanaguato ó de Chinarinde; els passeigs ab palmeras, las plassas ab plátanos dintre un reixat, plazas d' armas de Guanabacoa ó de Matanzas; las iglesias platerescas, sense patina ni rassa, ni sello d' antigüetat, ab sa palmera inclinada sobre 'l pórtich, y las plantas tropicals gronxantse sota 'l cel blau, missions de frares de Santa Fe de Bogotá ó Cochirilla ó un altre ciutat cualsevulga d' una Amèrica de cromo; allò denota riquesa administrativa, denota un poble que progrusa en sentit d' interès material, pero l' art no té res

que veurehi; alló es una Andalusia que batalla per no serne. Molts dels que no habém visitat aquella terra somniém ab un poble guardnit com un pandero, ab xulas y manolas, cantant al compás d' una alegria desfeta; á cada patí una tabola, juergas per las plassas y carrers, y manzanilla corrent y portant el compás d' un cant flamenc á totas horas del dia; imaginém las castanyolas, no parant de tocar en tota la nit, y els acudits surtint dels llabis dels homes á raix fet, y las donas incitantlos ab aquells ullassos negres, á que 'n diguin de novas, y no passi un moment el desfet de l' alegria.

Y l' impressió qu' es reb al visitarla es del tot different y aquesta impressió rebuda d' un poble simpàtich, endarrerit y melancòlic, es la impressió, que á saberne, voldría demostrarvos.

Surtint de las pianuras de Castella, las planuras continuauan. Allí els olivers afilarats, pujau y bajjan en continua ratlla dreta, fins á perdes sa nota gris platejada, á l' últim terme: el cel sense destorps de nubols, estent tota sa blava cortina; y las montanyas despulladas, no inspiran ja l' alegria que un espera: tenen al contrari; la tristesa grandiosa de las grans planas de la terra. Per aquet país ondejat fins el peu de la Sierra Morena, 's veu un riu giravoltant al lluny, y una blanca ciutat: qu' es Córdoba.

Aquesta extensió sense abres ni pagesías, en mitx de quina fredó de líneas, la ciutat del Califas sembla dormida, recorda ja, el país de las grans ruïnes y de las tristes soletats. Córdoba el mateix que Ninive, Damasc y Jeresalem, lo mateix que las vellas ciutats de la legenda, sembla talment qu' al morir, secan la terra que las rodeja, y la fan inproductible; sembla que la gastan á copia de haber donat vida, deixant una taca gris al vol de sus murallas; com baf de mort, sembla que la pasta de las ruïnes deixan una capa geològica, ahont las plantas se corscean y sols brota la tristesa, y qu' el vent del desert, se 'n porta en pols la llevó, vers altres ciutats novas, deixant á las antigua sotorradas á la sorra.

Ningú diria qu' aquella taca groguenca, fou un jorn la Meca d' Occident; el centre d' una cultura refinada; el trono dels Emirs y dels Califas, dels Adderramans y Almansors. Ningú creuria, que dintre de las murallas, voltadas de centenars de torres hi hagueren, vuit cent banys, ahont l' aygua, «jugaba ab el marmol y saltaba ab sons de alegria», que si veyen set centas mezquitas, senyeladas per

sos blancs minarets, enfilantse com bosch de blancas columnas; qu' allí es plantá la primera palmera, portada del desert, perqué l' avuy daserta planura, recordés la poesía d' Orient, que Adderraman sembrá mirtos y llaurers, que per consol de la vista creá una escola, ahont se guardaban com reliquias, el secrets decoratius y trasserías geomètricas elevadas á simbolismes misteriosos; que l' ser llibreter constituia un gran titol de noblesa, y que més de vint mil se dedicaban á escampar p' el mon, las obras de sos filosops y poetas; que sos esmalts en ceràmica, sos ferros sicellats, el seu art de fer mosaicis y taraceas, sos maravellas de fundició y orfreberia, els seus cuiros decoratius, pregonaban la fama d' aquell poble, qu' enviaban vestits de seda al mateix Carlo Magne, que rebian els artistas ab coronas, y cuidadan de l' art, ab l' amor d' un poble refinadíssim.

Ningú diria tampoch que allí á n' els voltants de Córdoba, allí no molt lluny de las murallas, sota la terra, actualment sense una sola silueta; ni una pedra treballada, ni un sol pilot de pedras que senyali la tomba d' algún recort, y borrada enterament de la terra, fa vuit segles s' hi aixecà Medina Azahra, el palau dedicat á una sultana, y l' somni més fantàstich de la arquitectura mora. A n' aquest famós alcàssar, quin sols recort sembla una extranya visió d' un fantàstich Orient, s' hi arrengleravan millars de columnas de Felißeres y de Raya, las pedras de las ruïnes de Cartago van servir per adornarlo; las parets eran d' estuch y las portas de coure y de ferro platejat; corria l' aigua per las fonts y saltava en vasos maravillosos. Del sostre d' una sala, teixit de olorosas fustas, penjava una perla solitaria regalo del emperador Constantí; saltaba l' mercuri de las pilas; una figura de marmol de la Siria guardaba l' alcoba del Sultán; baixavau las lámparas de stalactitas fantàsticas, y per tot arréu se veyan maravellas de bellesa imponderable.

Ningú creuria en ellas devant de tan borradades ruïnes. Aquell sepulcre aixecat per la forsa d' una passió, nascut entre somnis y llegendas, fetas obra d' arquitectura vestida un dia ab totas las riquesas y poesía portadas entre ls perfums d' Orient; aquelles ruïnes que en altres terrenos serían camp d' estudi, es necessari ser espanyol per sonniar lo que son. Son el tancat ahont el nostre gran Lagartijo té la seva ganaderia: allí per fer excavacions, en comptes de arqueología, té de saberse fé l' quiebro.

El toreo y la Mezquita, atreuen als forasters á Córdoba, segons els gustos y aficions. La capa, el pavero, y aquellas brusetas esquifidas, y graciosament ajustadas, que veyém aquí algunas vegadas, portats p' els toreros de casta y poca feina, constituyexan el vestit tipich, de moltissims habitants de la ciutat del Califas. Allí, vestint roba de Sabadell, ó de Tarrassa, ens veyem tractats de *monsieurs* á cada cantonada. L' home que porta una capsa de colors á la mà, l' home que bada devant d' una porta árabe, l' home qu' enra-hona sense manjarse las paraules, es tractat d' estranger, y solicitat de guias y cicerones, que li parlan francés ó inglés á tot gasto, per més que digue que es espanyol com ells mateixos. Tot ho habiam probat: portabam *pavero* de la terra, americana curta, capa y botinas rossas, y fins un de nosaltres s' havia fet afeitar; y tot era inútil. Sentiam un aire foraster qu' ens voltaba apesar nostre; la gent del poble ens miraban com à cosa curiosa, vinguda de estranyas terras: y comprenguerem aviat, que aquell aire no els treuriam de sobre, y ens consolarem de passar per estrangers al enredarnos per aquells carrers de Córdoba.

Y poc rato de seguirlas comprenguerem, qu' el piano forma un laberinto, y que fà falta una brújula, per poguer orientarse en sos carrers oberts, seguint la casualitat, y estrets com esquerdas, formant innumerables voltas y recons. Pintadas las casas de colors clars, rosa violeta, vert esclarisat, ó marat descolorit, semblan un somni blanc ai reflejos de cel blau; empedrats ab grans llosas, entre quinas junturas l' herba verdeja entre els plegs de la quietut: velats ab mitxes tintas, calladas com las vias de Pompeya, ab sas persianas tancadas y las portas mitx obertas, semblan talment carrers d' alegres tombas, cuidades per piadosas mans de dona. Al soroll del trepitx, las llosas ressonan com en daserta ciutat; el vian-dants sont rarissin; un pobre inmóvil en una contonada, una figura decantada al peu d' una reixa, un home embolicat ab la capa, un capellá en silueta, ó un pilot de donas á n' el llindar d' una porta; las casas semblan talment deshabitadas, ab sos patis silenciosos de freda netedat, las barbacanas cubrint ab batiment de mitxes tintas las fachadas; y tot queda entre els plegs d' una claretat discreta, somorta y débil, y modelada en un resol d' armonía.

De tant en tant, en una cantonada, en un angul, ó sobre d' una porta, si veu una capelleta. El Sant quasi borrat en el fons, voltat de flors descoloridas, de reliquias piadosas, de plantas penjant

enfora ab aquet instant de bon gust que la casualitat las hi dona; ab el farolet encés en plé dia esperant com avergonyit el discret misteri de l' ombrá, donan encar mayor tristesa á n' els carrers solitaris; altres voltas es veu una fatxada ab adornos platerechs, ab escultura aparatoso, ab línies y adornos declamatoris, seguida d' una parellarguissima escorrentse ondulada; á lo llarch dels carrerons algú edifici ab apariencia de convent, llis y desert de motlluras y guardit de petitas y discretas gelosias; de tant en tant, s' endevinan uns ulls de dona andalusa, curiosejant darrera dels finestrins mitx closos; aquí y allá un capitell enclavat, una lápida, una columna, un grup de rajolas; y per tot arréu, una somorta quietut, una quietut de ciutat ensopida y endormiscada, de ciutat que viu quieta en els plegs dels seus carrers, que sent caure indiferent sas maravellas, y que deu á son deixament d' olalisca, á sa tristesa llegada del Orient, á sa práctica del somni, el major encant que respira; el dorat anyorament, la pau de la quietut, el recolliment del claustre y un no sé qué fatalista, heredat dels moros, que atura el curs del pensament, ensopintlo y bressantlo, en un somni de peresa.

Anant per aquets carrers, s' arriba á la gran Mezquita, la joya de la ciutat, el mirab, el punt de mira, la firma ab lletras de lápida, qu' accredita sa noblesa. Córdoba sense la Mezquita, conservada per gracia de la santa casualitat, seria un poble de historia illustre y hermosa, pero sense un document de pedra en sos arxiús, ni testimoni de sa passada grandesa; un poble sentat sobre unas ruïnes, un poble pintoresc é interessant per la pasta d' excavació amassada sota sas plantas, pero sense un vivent testimoni de lo que contan sas crónicas.

Per sort, de la tempestat del olvit y l' ignorancia, encare que malmés, ha arribat fins á nosaltres aquet hermosí document, aquet grandíos document, esplicant la potència creadora d' un poble artista y poeta. Victoriós Adderramant, va volguer que fos Córdoba la Meca d' Occident. «El cristia idòlatra,—digué al fundarla,—diu que l' Europa es la reina, y Asia l' esclava». El musulmá respón: «del Orient surt la llum». L' Iglesia y l' Islam se miran frente á frente, com el lleó y el tigre. Els bárbaros de las fredas regions del gel, tremolan de plaher en sas samarras, esperant que l' pontífice posí l' globo de Constantí en la destra de Carlo-Magne; pero las hermosas donzel·lasses

de Yemen, celebran en festas y cantars las victorias dels grans fills d' Ismael, obrintse las portas d' Orient y d' Occident per la virtut del Coràn. Cantan las verges del Hedjaz; sòls Deu es Deu, Mahoma es son profeta, y la rassa corexeita es la més poderosa».

«No entregarà Deu al mon als que s' ubriagan predicant penitencia. Per ells els monestirs miserables; per nosaltres els jardins, l'¹ harém, el bany y las alcobas, revestidas per dintre de brunyits jaspis y estucs esplendorosos é iluminadas per llantias inestinguibles. Per ells, els claustres foscos y callats, per nosaltres las fonts de plata y els jardins brodats de boixos; per ells las privacions, las tristes privacions de la vida de castell; per nosaltres la doixa existència de alazares riallers; per ells la intolerant tirania, per nosaltres la monarquia clement y paternal; els pobles ignorant per ells, las ingratis terras, l'¹ abstinència y el martiri, gosém nosaltres els plahers de l'¹ amistat y del amor, en nostres camps venturosos.

»Aixequem, la Kaabah, d' Occident,—acabà dihent Adderra—mant al fundar la mezquita—y omplimla d' atris y pòrtichs, de columnas y de naus. Aixequém un santuari com la Casa de la Meca.»

Aquet santuari de Occident, aquesta hermosa mezquita es encare, avuy dia, una joya indescriptible. Son gran pati, d' ablucions assoleyat per un sol sense tacas, y ombrejat per tarongers de fruit d' or, aquell bosch de columnas, brunyidas p' el fregadís de tot un poble devotissim; aquells arcs entrellessantse en las voltas, abrassantse, complicantse en combinacions geomètricas, brodatos d' adornos y animats per las paraulas del Profeta, corrent á la llarc dels frisos, baixant, y creuantse ab las cresterías; aquell mirahb, gastat per els jouolls dels àrabs, teixit de blondas, a sota d' una petxina; aquellas naus portentosas, no admeten la descripció; s' escorren de la imaginació del home, y trasportan el pensament, somni enllà d' una cultura perduda.

Per desgracia, Carlos V plantà el sello del mal gust en plé cor de la mezquita; y encare avuy tambelejan sas columnas, feridas de despreci ó malvada indiferència. Sembla talment, que Deu tira obres d' art en nostre terra en un moment de descuit, ó que no poguent donar public, donà artistas compensant l'¹ indolència general. Els que respectan l'¹ herència de lo que fou, son tan pocs, qu'en el sufragi general, sont tinguts per auells extranys, per gent maniàtica dignes de compassió; els gobers els escoltan sense entendreis, ajudats per la massa general, que te per sensiblerias lo que son

interessos de bon gust, y així els pobres monuments van cayent poc á poc y borrantse del llibre de nostra historia. Generalment se vent allò que 's pot vendre, y lo que queda, las columnas intrasladables, las lápidas trossejadas, els capitells averiats, s' apilotau com poden á n' els baixos, á las golfas de qualsevolga edifici, s' hi coloca un rótul ab el titol de «Museo» y allí las vellas reliquias, plenes de pols y trenyinas, las vigila endormiscat y aburrit, un individuo del cos de museos y archivers nombrat molts voltas p' el cacique del poble, ensopit esperant els visitants que may arriban, y que solen ser extranjers á qui encare interessan aquestas vellas tonterias, prenen nota tot passant, de nostre caiguda grandesa y de nostre pobre cultura.

Com veuhen, senyors, l'¹ Andalusia que veyam, no era tan alegré, com ens havíam cregut. Encare no habíam sentit, ni una guitarra, ni un mal pandero, ni tan sols unes castanyolas, al anärnosen á Granada. Ya sabíam dir *olé*, ab la variant de *sanchipé*, y *eso es*, y *uy, uy, uy*, pero continuaban tractantnos de *monsieur* á tot gasto. Una altre sorpresa ens esperaba, al arribar á la ciutat de la Alhambra. La pluja. May podíam figurarnos el cel d' Andalusia ab núvols, y n' obstant, queya l'¹ aigua forastera, ab el dalit del nort del mon, y caigué burlantse de mapas y geografias.

La ciutat, vista ab pluja, ens vā semblá una ciutat disfressada, negra, fangosa, ben diferent, de la que més tard vegarem. Entrabam ab mala sombra en el país de la bona, y no creyam trobar-nos á aquella Andalusia, á n' aquell país colorit rebent la llum directa y exportantla en els pobres païssos de la boira; á n' aquell pati del mon ahont niuhen els tarongers, y s' estiran las palmeras, á n' aquell país de luxo ahont els ulls son més negres é iluminan, auténtich paradis que té per aire perfums de flors, rosada per tot dia, y per regalo del home, un cel blau com el fondo de la gloria.

¡Ay! teníam d' anar ab parayguas, y mirar sota aquell inoblido toldo y anant al etzar el conjunt que veyam, per lo enredat, ens semblava els nostres barris de San Pere, vistos ab un vidre clà. Molts estances, molts sombrerers ab sombreros d' ala plana, molts cafés, pocs llibreters ab els llibres plens de pols, entre capsas de botons, soldats de plom y cibellas; confiterias ab pans de pessich emblanquinats; algún retrato de polítics y toreros radera del mos-

rador, voltats de cotillas verdes, mantas ralladas y panyos de Sabadell; gavinets per espantar els turistes, y altres botigas més al corrent d' adelantos. P' el carrer els menestrals portant aquells sombreros, ab l' airosa capa espanyola, caiguda ó lleugerament plegada á ne l' espatlla á voluntat del personal y segons el be de Deu de la gracia; las donas embolicadas en amples mocadors, trayent el cap graciosament ab una flor á n' el cabell, y un volcà encés á la vista; alguns pantalons de soldat com á nota vermella; com á nota brutal de color, algú grup de gitans ab rahims de criatures á coll; pagesos y senyoras á la moda anant y venint per las estretas aceras, y produhint en conjunt un soroll somort; un remor apagat, la sensació d' una ciutat que té la veu malalta, discreta, simpàtica y melancólica, y viu trista á la sombra de la Alhambra.

Tirant amunt es troba el Sacro monte, el barri del gitans de Granada. ¡Quin barri aquell! ¡Quin burgit, y quin daltabaix de colors! Afiguréuvos, la falda d' una muntanya coberta de figueras de moro, d' un color de fulla malalta ó persiana destenyida, armonitsant per parentela de tó ab el gris blau de las etzebaras, qu' allí serveixan de tanca á la propietat de tothom. Caminets de pasebre, baixant d' unes ruinas, y sote de las espinas acurrucats com nius de bestioletas extranyas, uns forats servint d' entrada á una coba, y tots els forats formant un barri que té d' improvisat campament, d' aduar de tribu india, de ciutat dels temps primitius, y de poble de formigas sense feina. Allí criaturas despentinadas, embullat el cabell de color indefinible, ros de castaña ó negre arnat, cayentloshi sobre els ulls com bruta cascada d' estopa; vestits ab trossos de roba vella, y surtintloshi las camas, magres com brassos de mort y cendrosas de pols de la carretera; allí donas desharropadas, ab penjois de colors vius, ab telas de cadmium y vermelló, cridant els tons més brutals y escandalosos; el cabell ab bandolina, fosca la cara, y una flor al mitx del monyo, com fior silvestre arrapada á una ruïna; allí homes de rostre brunzit y morat, ab gorra peluda, gec flameng, pantalons estrets de genolls, y illustros pan y toros, aplanats fins á las pestanyas; allí vellas de edats imposibles, antiquissims pergamins arreconrats á las golfas, aparicions de bruxas, de fantasmas y sonàmbulas, horrors de lletjessa, momias gitanas dissecadas á la cova, y allí tots encauhats, esperant que passi algún foraster per tiràrseli á sobre ab cridoria axordadora com vol d' aucellots es tranys, per seguir corrent y xiscrant darrera del coche, per nadar entre la polsaguera, y en espurnas de llum convertirse, en raitx de colors, en criatures vibracions, en pincelladas delirants, llansadas sobre d' un nubol.

bresa d' un poble que viu sobre d' hermosas ruïnes. Pel carrer poquissims homes, molts d' ells ajeguts, com plens d' ensopiment, fills potser d' aquella rassa d' àrabs, despatriats de la que fou sa gran patria; vols de quitxala ab grans ullassos negres y pell groguenca y grisa, corrent mitx despullats, acurrucats en una porta ó sota d' una figuera; donas pentinantse al mitx del carrer, inmóvils al peu de la paret ó tornant de la font alia jerra àrabe apoyada á la cadera, figures totas, com posant per quelas pintin en un quadro; en un cuadro trist y colorit á la vegada, característich y tipich, oriental y casulá, ab no sé qué de selvatje y al mateix temps aristocrátich.

Com viuhen aquella gent, es impossible saberho. Els que treballan (que son pochs) fan claus y ferraduras, pero la mejor part no treballan. Esperan als estrangers, s' entretenen ab la guitarra, cantan flameng, viuhen de miseria y llibertat, y sobretot es dedican al negossi de bestiá. Un burret vell, el berníssan, l' apedassan, y el fan passar per burro de mitxa edat: Un burro de pel llis el rissen com una criatura, l' enllustran, y li donan tot l' aire elegant de que es capás la bestioleta; els y curan las macaura els addressan las orellas, els cusan y respallan y d' una bestia ensopida en fan una cosa presentable, y resignada, y allavoras s' els cambian per tornar a comensar el negoci, y aixís es passan la vida.

Quan vé la mort, (que temen ab superstició) no s' espantan, si es un home l' enterran lo mes depresse qu' els hi permet l' autoritat, y si és una criatura, la posan al mitx de la coba, y al voltant de la caixa ballan y cantan tota la nit.

Sols ting de dir, com detall tipich, que mentres eram à Granada, en una d' aquies funerarias juergas, borratxo, el pare, va caure al mitx de la fosca sobre la criatura morta, mentres els altres seguian cantant flameng, à n' el fondo de la coba.

Desde aquet barri, vaig veure l' Alhambra per primera volta. Plobia, y derrera de la pluja, me vá semblá vestida ab un manto de misteri. Els nubols passaban silenciosos, y el gran palau ab sas Torres rogentas, mes rojas encare per l' humitat que ploraban las paretas, sentada sobre sos cistell de flors, me vá semblá que ploraba. El Darro corria sota sos peus, y l' aigua roja també entrantse à la ciutat moderna, me semblá tenyida del mateix suor del edifici, me semblá que s' emportaba poc à poc sas ruínas, qu' arrastraba sas murallas, estucs y filigranas, y qu' es fonía en el fane de la miserable terra, aquell esplet de bellesa, fill d' un art de tot un poble poeta.

No es pot parlar de l' Alhambra, senyors, sinó ab veu baixa d' oració. Es l' Alhambra una d' aquelles pocas obras, que senyalan l' época venturosa, en que un poble arriba al cim del seu art; l' época refinada y decadent, que dona el fruit madú després de llarcs segles de lluita; es un d' aquells pocs monuments que son fitas en la historia, conservadas per miracle; un d' aquells pocs nom

que tenen fama d' augusta bellesa definitiva, y que significan, no lo esfors individual d' un sol home, sino de tota una rassa, filtrant el bon gust per arribar à produhir l' essència mateixa d' obra mestre.

L' Alhambra qu' es per fortuna nostra, y no es concebeix Granada sens l' Alhambra, com Espanya no es concebeix vista desde l' estranger sense aquest hermós monument, ja qu' hauríam perdut perdentlo en la geografia artística molt més que perdent una província, y sens ella y algun altre monument que 'ns queda per causalitat, la major part dels homes de l' intel·ligència no sabrían que existissim, sens ella no tindríam el llibre més delicat que 'ls homes han escrit en llibre d' arquitectura.

Y dig aixó, senyors, perque moltes vegadas habém estat ben prop de pérderla aquesta joya inestimable. Deixant Carlos V que es va atrevir, perque era emperador, à comensar un palau y lo acabarlo, sobre aquellas filigranas, conquistantse el titol de home de mal gust internacional: deixant aquets incendis que de tant en tant tenim à Espanya en els monuments; ¡fa vergonya de dirlo! aquellas salas y patis, esplets d' imaginació y arxius de filigranas d' art, eran casal de gitans qu' afegian embans al seu capritxo; aterraban paretas al seu gust, y posaban sas porcas mans à n' aquella blancor inmaculada tacantla innoblement ab baba indigna; l' alberca dels arrayans, ahont se banyaban sultanas y ahont se banyan reflexadas las columnas, servia de rentador à cinc céntims per cap, à la carn de bestia humana; els estrangers s' emportaban las rajolas com en país conquistat; tothom era amo d' aquell tresor que ni tan sols sospitaban; qu' à sospitarho, potser no quedarian senyals ó seria ganaderia com son palau gerinà de Córdoba.

¡Pobre Alhambra! Lo que debia sofrir aquells días, al sentirse ferida p' el punyal de la bestiesa! Quin dolor debian sentir sas paretas malaltas, gratadas per aquellas unglas! y quina amargor en son ànima d' edifici, d' aixís sentirse incompressa y despreciada! Per fortuna, ajudat per aquells maniàtics de coses vellas, en Contreras, com un metje y un pare del edifici, va arreparà las mossegades y cossas, va envenar las feridas, cicatrissà las esquerdes obertas en els brodats arabescs; va embolcallar las columnas ab mà piadosa y compasiva; va completat 'ls estucs, va fer correr l' aigua per las fonts, tornantlashi la sang à las venas, va ampararla de la pluja y va deixar la noble Alhambra sino en l' explendor d' avans, digne de la

admiració del mon, y en estat de poderse estudiar sa harmoniosa estructura.

Al entrar avuy en el pati de l'¹ Alberca, la primera impresió es enlluernadora. Fa l'¹ efecte que un entra en un bany de llum, en una atmòsfera de puríssima hermosura, ahont els ulls gaudeixan la calma d' una sensació suau, l'¹ harmonia qu' endormisca els sentits com afinadíssima música, la gran calma que dona la perfecció, y el repòs y el consol que inspira la verdadera bellesa. Si es pogués comparar una dona ab una obra arquitectònica, diria que l' pati de l'¹ Alberca, es una sultana rossa, morenajada, p'el fums d' incens, exalat, p' el suau peveter del segles. Las parets semblan marfil, vell y dorat per la dolcesa del temps; las columnas blandos de marmol brunyits p'el contacte de mans suavíssimas; el paviment, llosas de tomba modeladas per peus descàlços de dona, y 'ls sostres de rancias fustas de cedre, marc aquilotant tersament aquella blancor afinadíssima. En el fons del pati, cinc columnas de marmol, sostenint set arcs, la massa immensa de la torre de Comares à sobre, y entre bordadas estalactitas geomètricas, una finestra à n^o el fons dividida per la llaugera columneta, deixant entreveure al lluny un paisatje miniatura; devant un altre rengle de columnas, y al mitx el gran surtidor, l'¹ Alberca, reflejant en sas aigües quietas com un mirall, las columnas y la torre ab tot sos primors y bellesas; tremolant sa pell y brodantse al mes petita alienada de la brisa més suau, ondejant al sol contacte de una ploma, y formant amples, rodonas y espirals, combinantse ab els dibuixos geomètrics, que ab gran carinyo, reflecsan.

La sala del fons es el saló d' embaixadors, el mes gran del palau, (que no descric per no cansarvos) plena d' aquets hermosos versos, ab que als àrabs suplian la figura humana, ab lo més noble del home: El pensament y la poesia, servint de motius estètichs, y servint à la vegada, de goig als ulls y ensenyansa à l' esperit. D' allí es passan altres sales, y entrant per un corredor, com de panorama, s' arriba à la cambra dels banys.

Son tres saletes petites, ab volta, rebent la llum per foradets en forma d' estrelles cubertas de ceràmica; ab arcs de marmol servint d' alcoba à las banyeras, rodejadas de rajolas, formant mosaics, de reflecsos tornassolats, deverts ab blaus, de negres com els esmalts de Limoges, y grocs com camafeus romans, conservats

en armònic maridatje de dibuix y dolcíssim repòs de tons. En aquexas cambres características, que tenen de soterrani y de cúpula y de lloch retirat p' el descans, es banyaban els àrabs, ab l'¹ aigua que corria transparent, ab l'¹ incens embaumat que pujaba en espirals, y ab la claretat discreta à la vegada, y aquell bany, era sempre, una devoció à la bellesa gaudida, entre els pleges d' aquella intima capella y una devoció al sentits placidament voluptuosa. Encare abuy las rufnas destilan com un recort d' aquell Orient y forman un conjunt del mes complerts d' aquella deliciosa casa. El paviment es de marmol, y cada estrella de la volta, es una estrella de llum voltada d' uns líms de colors, que reposa sobre el marmol, s' escorre pausadament, pinta y despinta las rajolas, s' estira en ratllas d' or per las parets, y embolcalla aquells banys, en bany de claror de somni.

Desde allí es passa al pati de Lindaraja, que més que pati, ab sos arcs voltant el jardí ombrejat; ab la font entre mitx de caminets, y de xiprés abrazantse enlaire, pot dirse qu' es un claustre d' Orient. No inspira, com els claustres del nort, ab llosas funeràries per paviment, y las negras capellas à la fosca, la pobre condició de la vida y la tardansa de la mort; aquet inspira la alegria inconscient de veure flors, la pau de l'¹ existencia, rellicant el pensament sense destorp, la dolsa vaquetat d' una via riallerament fatalista, que no s' amohnina entrant en el cor de la criatura humana. El cel es mes blau que en altres llochs, sense esfors es vesteixan de verdor els arbres, y els mateixos xiprés, no es concentren en silueta; aquí obran, els brassos enlaire, y l'¹ oreig els grouxa ab carinyo, y tot somriu à l' home y el convida à una pau de vida contemplativa.

Allí mateix, à poca alsada, dominant aquet jardí, hi há un petit mirador, com una perla. Las parets desapareixen darrera d' aquells calats prodigiosos; del sostre baixa la llum mitigada y colorida p' els vidres que fan de volta, y canta l'¹ inscripció dels frisos sa hermosura. «Cada una de las arts—diu—m' han enriquit, ab sa especial bellesa, y dotat de sas perfeccions y esplendoris. Aquell que 'm veu, jusga per mi, la hermosura de l'¹ esposa, que desitja expléndidas galas, y consegueix lo que demana. Cuant el que 'm mira contempla atentament ma hermosura s' enganya la mirada dels seus ulls ab una apariencia. Doncs, mirant al fondo espléndit, creu que la lluua plena viu aquí, y que p'els meus, à abandonat els seus regnes. No estich sola, que desde aquí contemplo aquet jardí admirata.

ble, y cosa igual may els ulls la vejeren. Y si aquet jardí que mira, es el jardí de Lindaraja per l' altre banda per entre una cova d' es-talactitas, el pati dels lleons es veu obert com un sòrni.

Inútil é impossible es el descriure aquet pati. Tots els saben de memoria. Es una d' aquelles obras perfectas que, à copia de ser cantada sa hermosura, à passat à ser patrimoni de tothom, y fins motlo de tontas imitacions. Pero lo que no podrá may copiarse, es la dignitat aristocràtica que desprend el seu conjunt inimitable; aquell modelat darrer que doná el geni amanyagant l' obra al firmarla, aquell perfecte equilibri qu' es l' afinació suprema. Voltat el pati de columnas, en fila, à grups, solas ó aparelladas; donant allí la sala d' Abencerratges mirantse ab sa rival en hermosura; tenint al devant la sala de la Justicia, y altres salas y mes artesonats y arabescos produint un mareig estètich, guarda s' n' el mitx, à la font, aquella font, que com diu l' inscripció, «no te igual en transparen-cia» «que marmol y aigua es confonen sense saberse si es l' aigua ó el marmol que relliscan», aquella font «com ulls de etern enamorat bessant llàgrimas eternas»; bessant l' inspiració de tot un poble refinat y profundament artista; Mirhab d' Occident, voltada abuy de salas vuidas; estuixs preciós ahont la vista hi trova à faltar las joyas; els móbles, las catifas, las llantias penjant de las naus, els grans jersos de reflejos, els àrabes, com nota blanca armonisant à n' aquell fondo; donant l' impressió d' un museo servintse de museo a si mateix; d' una joya à l' intemperie sufrint las inclemències de la pluja, d' un palau tristement abandonat dels seus amos; d' un palau que se 'l cuida, com se cuida un ilustre foraster, que se 'l minina p' els productes morals que reporta el seu bon nom; que se l' ensenya com objecte curiós d' estudi; pero faltant dintre seu, el caliu que mantingueren sos creadors; l' amor de sos pares carinyosos, l' amor à la llar que feu correr dos llàgrimas à Boaddil, al veure la silueta que deixava, de sa Alhambra ensomiada.

Avuy en contes d' aquells àrabes armonisant ab els blanxs de sos trajos en els fondos del palau, l' Alhambra se veu visitada per ramadets de yankees, qu' ab el llibret à la mà, ahont hi portan marcat ab llapis, els punts ahont tenen d' entusiasmarse, glassan ab sa fredó, de fabricants de porc salat, el caliu que desprenen aquelles cambras misteriosas. Hi há home que vé dels Estats Units,

per doná pà als peixos de l' Alberca, y s' en torna à la seva terra, ab quatre notas à n' el llibret de la falta de memoria, fent constar ab documents, que també han trepitjat ab sas patas d' egoista, aquells umbrals per sommir las herpèrides. S' els veu per allí com ninots encantats, calculant el preu d' aquellas parets fetas ab bossins d' imaginació qu' ells no comprenen; prenen midas de las salas per calcular els metres cúbics ó superficials de bellesa; ó regetatejant els mosaics à tant el metre. Molts es disfressan de moros, y ab ulleras, y barba d' anfib; ab sa cara de fabricants de cibellas, millonaris, embolicats ab un turbàn posat com una toballola, es fan retratar apoyats à ne la font d' aquells lleons ¡que no 'ls mossegan per llàstima!

Entre ells, s'hi retrata també moltas vegadas, per donar caràcter à l' escena l' únic andaluz que queda ab trajo, ó siga: En Chorro Humo; gitano d' imitació, vestit ab tota l' indumentaria contrabandista de sarsuela, y figura de cuadret, barato. S' anomena príncep del gitano, per més qu' els companys de rassa no vulguin reconeixel y vesteix à gust dels extrangers; sombrero ab torratja, ab una borleta gronxantse al cap de munt; camisa brodada al realce, ab més brodats que netedat; jech curt, ab dibuixos à n' els colses y un florero de cuiro à la viga de l' esquena; una ermitella encare ab més brodaduras, faixa, pantalón curt, polainas fetas à prova de tachado y com à fieresa del subjecte, una canana ab cartutxos vuits, per no malmetres ab un tiro.

Aquet tipo es diu modelo d' en Fortuny, per més que molts ho duptan (perque 'el pobre home! té la flaca de no dir sempre la veritat) ha tingut molta feina deguda à son aire decoratiu, l' han pintat un floret de pintors cursis, pero avuy va perdent la feina per obra y gracia d' evolucions qu' ell comprén y no s' esplica. «Los tiempos, se regüelven (ens deya), y así me vea ahorcao y descosío si miento. Yo no sé, pero agora lo pintore se güelven desaborio. De nante pintaban, pongo por caso, un gaché, con su cañita de mansaniya, hablando con un torero, que aqueyo, daba gloria er velo, ó bien un barbero afeitando un vejete, mentre un barbià se timaba con una rumí allà en la reja. Aquí vino un monsié alemany, que hiso un cuadro, en donde me puso muy natural, que se lo crompró una gran casa de pasa de Málaga, y que le diero muy güeno cuarto por él. Pero agora viene aquí lo pintore, y en ve de pintarme à mi, con ese trage que tiene tre chaqueta distinta y varià, se pintan un dia

nublao, con cuatro siperse con un fleco asule, que aqueyo se paese á un campo santo.»

Aixó qu'ell ne deya «fleco asule» y «día nublao» y qu' aquí en diuhens «gris imperante» es l' escola nova que s' entra cap allí y el Chorro Humo es dels pocs que se'n adonan. Allí en fet de música, salvo algunes que ting per honrosíssimas excepcions, viuhens á l' Era de 'n Chapí y de 'n Chueca: *El tambor de Granaderos*, *El duo de la Africana y Al agua patos*, agradan molt (y aquí també) y es discuteixen en serio com l' Anell dels Nivelungos; del Juan José en diuhens art nou; en Vico mateix es queixaba de que els llaurers no es renoban, y molts que per aquí els amohina, sentir parlar d' impressionisme, simbolisme ó decadentisme, allí viurian com els peixos á n' el pati de l' Alberca, porque trovariau qu' allí, quasi ningú se'n preocupa. Encare es pensan molts que modernisme vol dir un realisme groller, y no son ni primitius ni decadents, vivint al mitx de dos èpocas; pero no es estrany que no estiguen al corrent: ab cosa de poc temps, han tingut de cambiar cinc alcaldes de tota mena de políticas y ab tot el rossech de personal d' aquells cambis importants y no tenen temps d' ocuparse de *tonterías* estéticas.

Pero deixém els cinc alcaldes, en Chorro Humo, y sobre tot, als Nort americanos y anémnosem al Generalife.

¿Qué es el Generalife? ¿Quin misteri enclou sa blancor, que á sa sola memoria cantin els poetes, s'ensomihin las donas, es quedin pensatius els homes, y suauament s'enterboleixin las testas més sereñas? El Generalife, diu l' àrabe Dernburg, es el jardí proverbial, per l' abundancia de sas rosas, per la claretat de sas aiguas y per lo perfumat oreig que s'hi respira; el Generalife, diu Palacio, es

Un temple ayer de amores y de gloria,
Y hoy... página infeliz de nuestra historia.

Parlant del Generalife, un altre àrabe, diu: «El que t' criá alabat sia y compadeixém els que varen destruirte»; deliciós per l' amor escribia una dama», Niu d' amors (afegia en Valladar) estada de sultana favorita, refugi de reys, retiro amanyagat per l' aroma de las flors, per las conversas dels arbres y p' el soroll de las aiguas». Palau misteriós, jardí dels jardins, bressol de llaurers, consol d' eura, planté de blancas columnas de marmol é intim raser de

sultanas y odaliscas, es per aquell que t' visita ab l' alé del que va á una cita d' art, atret per l' imán de ta hermosura.

Per una llarga paret de xiprés corcats de vellesa, infintrats de la música d' Ómar, y arrenglarats com visió de Maeterlinck; s' entra á n' el Generalife, y ja al entrar un aroma inesplicable, un aire assahonat de poesia, un soroll d' aigua saltant, un oreig que fa plorar y cantar las fullas, un mirar de las flors, un no sé qué qu' arriba plé de vibracions de llum embolcallat d' armonia, atura els sentits á dintre, y els atreu ab l' imán de visió maravollosa.

En primer terme, una tassa de marmol, estriada com una blanca petxina, y voltada de flors que s' miran; á cada costat, dos columnetas, mates y groguencas, com estirats colls de dona, ab sos brodats capitells sostenint tres arquets en sas espallasses; á un costat una paret amagada darrera de la verdor; á l' altre banda una galeria d' arquets d' un blanch de reflecsos daurats escorrentse cap el fondo; al mitx un canal planejat com un mirall, relliscant ab quietut, y penjantshi per sentir la frescor á las fullas, un mon de flors; roses de tardor d' un carmi encés; crisentemas despentinadas revolcantse ab deliciosa peresa; geranios com punts encesos, clavells borratxos de color; y allí al fondo, tancant aquell espplet d' aromas, cinc arcs amagantne altres cinch brodats per mans de fada, y guarantis de versos y blondas, y tot plegat, reduhit com un claustre bisanti, recollit, callat com un secret, suau de colors com un vestit de madona primitiva, melancòlic com un cant oriental, ab llum somorta de pati y llum oberta d' aire liure, feta expressa per inspirar als enamorats á parlarse á cau d' orella.

Desde allí es passa á unes habitacions, blancas d' aquell únic blanc de Granada; d' aquell blanc d' estucs ab sostres de or y colors; d' aquell blanc sense sombras, suau el tacte com marmol tevi, y als ulls com plomas de cisne; color sense color vestit de mitxas tintas, fet per gosarlo ulls d' odalisca; y desde allí un soroll d' aigua, anuncia un altre pati, més hermos qu' el primer y ombrejat de més misteri.

Allí l' aigua, es el element decoratiu que domina, y es impossible sens veúrala y sentirla allí mateix, ferse càrrec del dols ensopiment qu' inspira son soroll, la llum que roba y la transparença que guarda. Aquí salta d' un surtidor de pedra, y rebotint á la vasa de la copa, cau ab espuma brodada d' espurnas lluminosas; més enllà rellisca ab magestat per l' ample canal verdós, donant la

volta al pati entre arrayans severs, rebent la pluja de regalims de plata, creuantse en volta tornassolada; à un costat passa corrent; més lluny s' deixa anar, ó s' engolfa per servir de mirall als llaurers que la miran; s' entreté mes enllà formant rodonas, gronxantse; y sa veu ressona en el pati, com veu de cristall trincant sobre la pedra, com remor de música inesplicable, qu' ensopeix l' esperit en un estat de alegria. Borejan l' aigua altas matas de mirtos, tallats ab simetria aristocrática, formant espessa tancs qu' es dobla al refiecsarse; els testos treuen el cap dalt del tencat, brodats de colors y tenint magnolias pel toldo; y com president arresserat à la paret, s' aixeca el vell xiprer, à sota de quina sombra fou sorpresa una sultana ab un abencerratje; abre espléndit, pelat del tronc com calumna de mezquita, trayent las últimas fullas de sa llarguíssima vida allí à las últimas branques, y murintse de vellesa després d' haber estat testimoni, d' esplets de joventut gosada sota son toldo.

Perque aquet pati, segons conta la llegenda (á qui m' agrada més creure que à l' historia) era l' intim retiro de las sultanás y odaliscas; las fonts en son fondo habian reproduhit la forma d' unas donas invisibles als mortals; la sombra de la nit havia encobert ab son manto de fosca, el sultán al costat de sa favorita; y las parets de llaurer habian apagat dintre son espés fullatge, conversas à cau d' orella, soroll de besos y sonriures voluptuosos. Y encare avuy sas ruinas, tenen el deix de tristesa dels llocs que foren teatre de vellas felicitats, las fullas semblan sospirs que brotan de vella savia de ventura, y tot canta goig perdut, en el llenguatje baixet que parlan las cosas infiltradas de recorts.

Y encare hi há més patis y jardins à n' aquet palau de somnis. Encare pujant uns esgraons, es troban uns caminets brodats de boix, conduhint à una glorieta de xipresos, recollits sota l' ombrá, com niu fet d' una dona, amagat sota el fullatje; encare pujant es troba un' altre escala com un fondo de Wateau, estreta y alta entre volta de bardissa, ab fonts plenes de lliris à n' els replans; encare es troban cascadas y gerros mitx amagats entre els nervis de l' eura, y més nius misteriosos, y altres frondositats, hasta que sent à n' el cim, s' estén una visió inesperada: Serra Nevada inundada de blancor, espléndida de grandesa; senyera del país del nort, dominant un paisatge del Mitjdia: colocat allí à n' el fons com capritxo de la gran Naturalesa, pera servir d' hermós contrat à una florida planura.

Comparada ab ella, el Generalife, ab sos jardinetes de boixos, y els patis mitx amagats, sembla encare molt més intim, y com antes fá preguntar: ¿Quín misteri té aquet palau tan reduhit? No ho sé, pero crec, qu' aixís com hi ha artistas que del amor ne fan poesía, ó música ó obra d' art, y hagué qui del amor ne feu jardins, y va ser aquell artista enamorat qu' idicá el Generalife. Aquell jardi, es un jardi escrit en vers; el marc d' uns amors de reys, el niu d' una rassa felissa un jorn à sota d' aquells xiprés, y més tart desterrada de sa patria, la verda alcoba de sas blancas ilusións, jardi d' espera per arribar al cel del Profeta, ó més ben dit: es el claustre de l' amor, abuy desert de reys y sultanás, pero habitat p' el recort, que l' omple de poesia.

Ya qu' habem parlat de jardins, permetéume, seyors, que vos parli, un moment dels cármenes de Granada. Els jardins, com tot lo qu' inventa l' home servintse dels elements de la mare Naturalesa, portan el sello de l' invent, retratan el caracter y las costums del poble qu' els ha creat, nos inician en els intims secrets de sos gustos; esplican una tendencia ó una escola; son l' art de fer arquitectura ab els abres y las plantas, y d' expressar un instinct, una visió ó un raix de l' humana imaginació, per lo tant, ells més que res 'ns esplicarán el sentiment d' art dels habitants de Granada.

Els jardins grecs, per exemple, debjan ser severs y perfectes com sa clàssica arquitectura; sos passeigs debían tenir la simetria y guardar las proposicions de las columnas d' un temple, y els seus abres escullits debían sers els llaurers y las oliveras, destacant detrás dels plátanos y els oms, en freda y correcta igualtat de líneas inspiradas en sas costums: els claustres de l' edat mitja, tancant entre las ojivas, jardins tétrics y modestos, barreja d' hortet y de cementiri, format de verduras y xiprés, recordaban las realitats de la vida y el misticisme de la mort; els jardins de Versalles, créats par le Notre, ab sas amples avingudas, sas aigües pulverisantse en movable simetria arquitectònica, sos arenats passeigs resseguits d' altas parets de verdor, sas amplas escalinatas, ab balustradas gurnidas de gerros y estàtuas, sos estanys entre-amagant delfins, caballs de Neptu, y centaures, tenian l' ampli estil d' una cort solemne y aparatoso; els parcs inglesos, ab sa correcta desigualtat premeditada, denotan l' esperit positivista d' un poble, que calcula els accidents é imprevistas bellesas del paisatje, pera aplicarles ab

reglas de desigualtat perfecie; així com els parques de las ciutats sobrevingudas, nascuts en solars, y criats sobre ruïnes de glassis, nutridas sas plantas ab biberón, y vivint á tant el pam; regada ab ferments sa savia, y tenyidas las poncellas ab productes de la química, denotan un art administratiu, l' urbanisació vulgar d' un poble, no encomanada á n' els artistas del paisatje, sino á tristes empleats, que tractan als pobres arbres, com abres de regiment, sense el tacte exquisit, y l' amor que requereix el cuidar eixos fills de las entrañas de la terra.

Considero tant important l' aspecte dels jardins per juzgar el carácter d' una època, que basta imaginarse un estil, per veurer el fondo de verdó que té d' escàureli. Jo m' imagino els jardins primitius italians, com estesa planura de lliris y llessamins; arbres modestos y candorosos en el fondo, y flors de colors apagats, brodat una herba mate, com catifa verdejant turonets de suavissim relleu; me imagino un jardí romàntich, com un Edén desendressat, un jardí misteriós entre bardissas, cubert d' eura abrassada á las corcadas estàtuas, tenyidas per la molsa, plorant aquia las fonts y el marmol patinat per la lluna; m' imagino els jardins realistas convertits en horts productiva; així com els jardins modernistes me 'ls imagino formats d' arbres de rassa y plantas espirituals y de sentiment simbòlich; grans llaurers, mirtos, xiprés y baladras, formant foscas murallas y tancant la vista á tota vulgar perspectiva; lliris arrenblerats y plantas d' aquia dormides sobre estanyés quiets y misteriosos, toyas de flors formant l' arc iris ab sos colors ó agrupats en tons complementaris, y tot cubert per un mistich aroma de bon gust, tot mate y nadant entre la boirina com orquesta d' afinadissimas tintas, ahont gosés l' ànima el repòs absolut de la bellesa.

Els càrmenes de Granada, no son romàntics, ni primitius, ni moderns. Tenen son carácter heretat dels àrabes, son estil propi, y sa propia tradició. Petits, y com qui diu amagantse á si mateixos, en sa mateixa espessura, sense aspecte exterior, creuats de camins de boix formant imprevistos reconets, inspiran recolliment, y tenen l' atractiu especial de jardi dibuixat, en la vaga concepció del somni de parquet escrit en llegenda, d' inscripció mora, quinas lletras son els arbres y las flors. Al mitx d' aquets ardins, com Mirhab ahont van á parar els caminets, retalladas glorietas s' aixecan en deleitosa simetria, imitant las líneas de l' arquitectura àrabe, ab sas naus d' estalactitas penjant de la verda volta, sos

troncs espessos adressantse com columnas y alminars, y sos arcs sobrepasats com las naus d' una mezquita. Dessota del frondós y espés fullatje d' aquets toldos, al creuarse 'ls camins, un filet d' aquia surt de terra, cayent sobre la tassa de marmol; camí enllá, més arcs de xipresos abrassantse y fent guirnaldas en perspectiva; creuantse com nau lleuera; boix retallat á cada banda; per tot arreu grupos de flors, y tot plegat formant un conjunt descuidat artísticament, un conjunt de poètic abandono, de jardi floridament melancòlic, ahont creixen las plantas ditxosas de l' amor d' un poble, que las cuida ab carinyo, no atormentant sos capritxos.

Y es que 'l Carmen, p'els fills de Granada, ve á ser una devoció, y las flors una necessitat de l' ànima. He vist dona desarropada demanant caritat, ab una hermosa flor al cap, fresca encare de la frescor de la rosada; he admirat en un piset alegre y modest, tota una habitació empleada per servir d' invernadero y acotxarshi las plantas; á l' ivern hi he vist una enredadera entrar per una porta y tenirla ajustada per no malmetrer aquella intrusa. Els pobres tenen el Carmen en el balcó ó á la finestra. Aquells ulls oberts á lo alt de las blanques casas, teviats p'el cel blau, rebotint colors y perfums, penjant desmayats per las parets, y trayent el brins per uns ferros que son amorós presiri, alló son Cármenes modestos, cantant una nota d' alegría á n' els ulls de la gent pobre. Hi ha finestra ab prou feynas capás de fer puesto á la llum més necessaria, y allí hi ha 'l testet ab la planta omplintla del tot, y cambiant en olors per l' esperit, l' aire robat á la vida; hi ha balcons que ab tot y ser grandiosos, també la claretat té d' inquibirse entre las fullas, arribant plena de reflecos recollits en son camí venturós; hi ha galerias penjadas talment á sota de las barbacanas, quasi gronxantse al pés de tanta flor apilotada en aquell barco barat allí vora dels núbols. A n' el barri del Albaizín, no es veu una sola casa que no tinga 'l seu Carmen arreserat á la paret. Per petit que siga l' hort, per amagat que estigui, y enclotat y voltat d' edificis, sempre es destina un reconet, ja sia sobre la tapia, en un àngul del safreig, ó á la barana del pou, per posarhi quatre testos, el seu emparrat y els seus boixos, que allunyin la prosa del lloch é hi portin un trosset de poesía. Hi ha un hortet reduhit com una alcoba, ab un xiprer tan immens plantat al mitx, que 'l sol tronc se 'n porta tot el terreno; n' hi ha que no poguen tenir sombra propia se serveixen de la sombra que donan els arbres vehins; y altres que ab un pilotet de terra crían garbas

de flors, y donan vida á enredaderas que s' enfilan á dar alegría á la casa. En el Darro els Càrmenes s'aixamplan, á ne l' Alhambra son ja verdaders parques, y per tot, en tots els turons, y á lo ample de la planura, sas masses de fullatje, trayent las verdas espalillas per sobre de las blancas tapias, ó disfumintse al lluny de la vega, donant el gran aspecte á Granada, convertintla ab una de las ciutats més rialleras y més hermosas de la terra.

Convensuts de que l' paisatge que habíam vist, era hermós, pero no alegre com ens creyam, volguessem veure, las figuritas posadas en una *juerga*, porque anar á l' Andalusia, y no veure una *juerga*, es com anar á l' Egipte y no veure las piràmides; á Paris y no conèixer el Louvre; á Sitges y no platxejar per la Ribera.

Al deixarnos caure á n' el país del bon sol, teniam ganas de saber per quin voler de Deu els hi entra la bona sombra á n' els fills d' aquet ditxós terreno, y de quin modo es treuen la gracia dels dintres y comunican l' alegria; com s' ho fan per fer moure els sensibles filferros del riure y rebrote els acudits ab aquell maneig de paranya escorredissa; en fi, volíam lo que s' en diu *fer broma*; y gosar una vegada á la vida, d' una disbauxa á tot gasto, sense planyi jorials, ni má d' obra, ni personal, ni res de lo que fos necessari p' el lluiment del efecte.

Pleus d' aquets bons desitjos y rosegats p'el clauet de volgernos divertir, conequerem un tabarné, bon home y persona enrahonada, que fou com una blanca coloma baixada de uns núvols color de rosa, que ns obria batá bat las portas de l' esperansa. Ell coneixia cantadors, balladors y damés eynes del ofici, ell ens donaba un local sense vehinat, perque l' asbalot no tingüés fré ni temor dels homes, ell ens llogaba un be de Deu de flamencas y flamencs aparellats, qu' ab l' ajuda de una bona voluntat com portabam preparada, tenia d' enforzarse el sostre y malmetres molta pisa.

Com no teniam espera, á las vuit d' aquell mateix vespre varem ser citats al primer pis de la taberna, oberta apropi de la Alhambra, y á las set y mitja, ja hi eram. El cuarto destinat al espectacle, era petit per cabri la broma que pensabam esquibirhi; modest, arresserat, y suadet; esmolat p'el fregadís d' altres bromas, y patinat de vi negre y fum de cigarro barato. Las parets eran pintadas d' un groc sense modos ni vergonya, mostrejat ab dàlias simétricas, y una tallada de cindria y una magranata, al mitx dels pla-

fóns; penjats hi havia un cromo dels bons, dos sants forasters de litografia y un calendari parat; un armari reconé ab totas las recornerías que s' enquibeixan á n' aquets mobles d' escada, una estoreta, unas cadiras de rengla esperant el be de Deu de la broma, y debant per debant, un moblet abrigat ab un panyo de billar, ab un globo de vidre á sobre, y á dintre un pobre peixet vermell, donant la volta á la peixera y treyent de tant en tant el morro á fora per respirar una estoneta y entornarse á voltar á n' aquella chicra d' aygua.

Sentats nosaltres al mitx, devant d' una tauleta ab tot el gasito de beguda nadant dintre unes copas reforsades per lo que puigües passar, no ens sentíam pas ab aquella animació que precedeix á la sincera alegria. Parlabam, però parlabam de coses de una serietat ridícula per servir d' introducció á n' el pas que anabam á dar; semblaba qu' ens haguessim errat de pis, y que fossim á una sala de cassino d' allí dalt d' un poblet de Catalunya, enrahonant las nostres coses y discutint las nostres caborias; teniam el pensament á tres cuarts de quinze de la *juerga*; distrets y viatjant ab la conversa gosabam un d' aquells ensopiments que són potser l' anyoransa inconscient de coses qu' el cor estima, quant sentirem soroll á baix de l' escala, y ens despertá del insomni, un burgit andaluz que s' apropaba.

Ya eran allí. Tres flamencas y ua guitarrista, ya s' havia acabat la pau á n' aquell quart. ¡Ah, fillets meus! ¡Quin espatech de xavos! ¡Quina florida de flors á n' aquells caps de bandolina! ¡Quin descaro de colors á n' eis vestits, mossegantse vermells abverts, grochs ab morats, y quin garbo y maneig de cos! ¡Alló era una capsita de pansas, qu' entraba ab pas de quadrilla! Tots quatre eran colorits, brodats, llampans y ayrosos, y de cop, enlluernaban com un raig de sol caigut al mitx de la cara. Pero avisada la vista, d' aquell cop á traició, l' impresió es rebaixaba bona cosa. L' una era grossota y ample, emblanquinada de cara ofegant el color moreno que hi debia haber per sota; negras las seyas y continuant el dibuix d' uns bucles, aplanats á sobre las galtas, boca de cor, pero d' un cor obert á totas las compassions, y ulls foscos com las demés; la segona ¡pobreta! tiraba per lletja y ho lograba; un naset aventurer, una boca posada d' esma y una mirada qu' havia mort per negra; la tercera, si be no era una hermosura, tenia el cos brindis, y magre, doblantse ab plecs de distinció natural, uns ulls en-

fonzats sota una cova, y un ayre malaltis que robaba simpatia, y en quant al guitarrista de la colla, era un home de suro; aquella cara afeitada de dalt à baix, enmarcada per el llustrós «pan y toros», gurnida de pessas vulgars, era una cara que may reya, may prenia una sombra d' espresió que firmés que duya un' ànima á dintre, may tenia una arruga de vida del esperit. Era, que sé jo; d' un serio difinitiu, d' una serietat gelada, d' un dissecament de nervis, d' un maníquí movent els brassos per fer parlar la guitarra.

Posats tots quatre de rengla á n' el rengla aquell de cadires preparadas vam quedar devant per devant, nosaltres mirantlos y esperant qu' en diguessin alguna de cresa que fes riure, y élls miratnos perque donguessim la senyal de l' arrencada.

Tots callabam. Semblava una cassa de complimentos. Un aire foraster corria per entremitx de la taula y las cadiras, la sombra del destorp que feya, qu' els uns p' els altres, la broma s' hagués encallat avans de neixer.

Per rompre aquell glas de Andalusia, vam oferir una copeta al personal, que van beure d' un sol glop, y molt serios vam entornarsen á seure. La cosa comensaba á ser graciosa. Semblaba que compliam una extranya prometensa, tots estirats mirantnos, com auzellots curiosos! y no veyam ja, la cosa com acabaria, quant tot d' una, com si s' haguassin fet l' ullot, va comensar un repicament de mans, y trepitxament de peus, que es veié que la cosa anaba seria.

Sentir aquell desfici de aplausos acompañsats y la grossa de la colla sense avisar á n' els vehins, donar un crit, va ser tot hú. Alló era un cantar á crema dent, la luxuria y els set pecats capitals esbalotant per medi d' aquella boca torsada, un crit d' alerta que va fer alsar á la noya dels ulls fondos, arrecantla á ballar, ab l' empenta de una alegre bogeria. Vam apartar la tauleta. ¡Quin brassejar, quin ajupirse, y quin modo de dar la volta de rebolada! Quin cargolament de dits y quin gronxament de cos, are estirantse de puntetas, alt el cap y els ulls mirant á terra, ara acotantse y deixant caure el cap enrera! ¡Quin somris trist, d' un foch que s' apaga; y quins crits ¡Deu meu! quins crits, que feya aquella bona doça mestressa del xabos amples, sentada allí á n' el rengla! Ni ab un pa de pes-sich li hagueran pogut tancar la boca, ni empassantse una espina, ni entrantli un grà d' arrós á la gargamella. Alló no era fer broma. Alló era un esbalot consentit per l' ànima freda d' aquell granisat

de guitarrista; alló era un abús de veu, y alló..... fou un abús de veure ballar aquella infelis criatura, que comensaba á pantejar, suada, groga y somrient sempre, fins qu' estossegant, ab los fonda, va caure mitx morta, al costat del ninot de la guitarra.

Comensabam ja, á no divertirnos. Aquella pobre flamenca brincantli els seus pobres ossos, bombant ab dalit per aquella boca pintada un aire qu' aquells cansats pulmons, no tenian, guarnida de flors que feyan olor de flors de tumbol, y aquell estaquirot serio com un cap de tirar pilotas, ens tenian ya neguitosos, ella per simpatia y ell per antipática aversió; pero ya eram al mitx del ball, y teníam de veure com ballavan, perque el tracte eran tres horas de broma.

S' alsá la grossa y cantá la segona, ab uns *ay, ay, ay, y eso es*, y *anda ya*, y altres caborias, y el ball de la bona dona, si no era molt distret, al menos no feya angunia. Semblaba una bota que rodolava ab certa gracia, volia brincarse com l' altre y no tenia frontissas, volia trontollarse y feya trontollar las copas, l' armari raconé, el cromo, el peix del globo y tot lo d' aquella sala, menos al suro del guitarrista, que, grata que grata, donan copets á terra, no mogué may els peus del mateix puesto ara fent ballá la segona, y la grossa altre cop, y després altre vegada la mateixa, devant nostre que ab aquell posat de inglesos badant á n' el Jardi de Plantas, vam comprehendre que la cosa anaba morta y vam fer pujar Manzanilla, com s' á costuma á n' aquets cassos compromesos.

Alló va ser una rebifalla. Vam arriscarnos á parlar una mica d' andaluz; vam dir jolé! algunas vegadas, vam trincar «á la salud der pueblo Granadino y por er Senyor presidente» y la cosa anaba prenenet animació, quant el bretol del guitarrista, que no s' habia mogut del puesto per no esgarriarse la posició adoptada de un principi, y que ya li habian donat beure com si estés lligat de camas, va fer un signo á las flamencas y van tornarse á arrenglerá, cada una á la mateixa cadira, á estil de gossets sabis, y va continuar la broma apesar nostre, que ya en teniam ben bé prou y no gosabam desairlas.

La noya magre, animada p'el vapor de la Manzanilla, tenia una flor á cada galta, una flor esmortuhida sobre aquell groc empolvat de cara malmesa avans d' hora; una vermello soptada pintada ab colors falsos; els ulls més enfonzats que may li brillaban molt més allí sota l' ombría de la fosca; y animada per una forsa

enganyadora, vulgas que nō, va volguer tornar á ballar. ¡Pobre lliri marcit! Prou es brincaba com un bímac, se doblegaba y ajupia, al-sant la mirada ab alegría enguniosa, ó somrient ab una tristesa indefinible. ¡Pobre lliri! van dobrarse sas fullas! cansada, pantejant y conmoguda, va aturarse el seu cos, va doblar encare els dits moguts per l' esma, y deixant caure el cap y baixant las hermosas pestanyas, tancá aquells ulls de vida y caygné desmayada.

Tots hi vam corre. Nosaltres no sabíam com retornala á la vida, el guitarrista es va tombar, el taberné va pujar demanant si voliam més Manzanilla, las dos amigas van descordarli la roba per quē respirés millor, y darrera d' aquellas biroladas coloraynas, d' aquells espatecs de mocadors llamejants, se veié una magresa y una grogor mate esgarifosa, fins ossos sostenint una pell morta, un naixement de vida morintse avants del esclat, com poncella ya marcida p' els petons de la primera rosada.

¡Quina juerga! Fins el quinqué va anar aclucantse, poc á poc, trist y aburrit y miserable de vida, y mitx á las foscos, figureuvos lo qu' es veyá: la pobre noya desmayada voltada de las amigas, el guitarrista com fantasma inanimat, confós á l' ombrá manejant encare eis peus, las copas buydas sobre la taula tacada, las parets grises alluyadas p' el fum espés dels cigarros, y entre aquella boyrina d' interior ab un cop de llum sobre el vidre, el peixet vermellos volta que volta, seguint son camí infinit á dintre sa capsa d' aigua.

Allavoras, per retornar la desmayada á la vida, varem obrir l' finestra bat á bat, va fugir el fum buscant horizons més sunitos, y de fora, va entrar un aire de tardor: un soroll de fullas secas arrenacades p' el vent de Sierra Nevada, un cruiximent d' ossos de arbres, una calma de nit dessoladora, y fins un rajet de lluna; de mitxa lluna groguenca mirant á la decantada sospesa allá en el fondo del blau; y ab sas espurnas platejadas, avergonyint aquell quinqué malaltis.

¡Deu meu! Quina tristor feya allí dintre! ab un sonris va raserse la malalta, obrí els ulls grans y asberats com si' s' obrisen las portellas de sa vida, y tots plegats, morts de fret, com si fessim visita, no recordantnos ja qu' eram allí per fer broma, varem escoltar las penas d' aquellas alegres y esbojarradas balladoras. La grossa, no acostumaba á ballar, ballaban no mes que per miseria y justament aquell dia tenia una criatura malalta; tan malalta que potser no en surtiria; la segona no coneixia els seus pares, corria juerga

com á ofici, portant tancat á dintre l' ensupiment de la costum, l' ai-re gelat d' una vida de gatzara obligatoria, l' empenta del fatalisme acorrolantla broma enllá, com fulla seca; y la pobre malalta, tenia la tos, aquella tos que l' hi esguerraba la carrera; com un destorp l' s pulmons que no donaba alegría á la parroquia y apartaba els bromistas d' apropi seu, molestats per un fàstich que no era propi d' una juerga.

Vam acabarla per últim, aquella ditzosa juerga; y varem baxar las escalas despedintnos per sempre mes. El guitarrista es va quedar á la taberna á fer beguda, ben rebut y mimat per uns companys que l' esperaban; nosaltres; ya sota el cel d' estrelles que coneixiam, no sé perqué 'ns vā tenir al pensament una cansó de la terra que cantarem tristament d' esma; mentres que l' peu de l' Alhambra seguint un caminet de boixos y llaurés árabs clapejats per la lluna, s' en anaba apoyada la malalta somrientnos de lluny y fen cruxir sota els peus un llil groc de fullas secas.

Aquellas fullas, volian dir que acababa l' any y teniam de marxá y com tot acaba, un' hora ó altre, fins acaba ma llarguíssima conversa.

Com vos he dit al comensar, mas impresions no son més qu' impresions sentidas, tot passant, y per lo tant judicis de las cosas exteriors.

El tres d' Andalusia qu' habiam seguit, era per mi de gran hermosura, la gent era carinyosa, el clima bondadós com els homes, pero arribá un moment, que tant péndrens per extrangers, ens feu anyorar nostra terra catalana.

Santiago Rusiñol

